

TANULMÁNYOK

Dávid Géza

Pozsega 16. századi szandzsákbégjei – kitekintés a 17. századra

A kutatók, főleg Nenad Močanin, a szlovéniai oszmán katonai előrehaladás számos fontos részletét már korábban tisztázták,¹ hangsúlyozva, hogy a Pozsega városának (horvát Požega) elfoglalását követő időszakban az oszmán uralom még nem volt stabil a régióban.² Ugyanakkor a vár elfoglalásának a dátuma máig vitatott. Fazileta Cviko-Hafizović elfogadta Ive Mažuran megállapítását,³ s pontos napot jelölt meg erre nézvést: 1537. január 15-ét.⁴ Tahy Ferenc (1516?–1573) két erről szóló levele kifejezetten ekkorra teszi a foglalást, s minthogy ezeket nem sokkal később, azaz február 4-én és 5-én keltezték, a bennük említett időpont elfogadhatónak tűnik.⁵ Az oszmán krónikás, Bosztán/Ferdi kissé homályos megfogalmazását, miszerint hadmozdulatokra került sor a környéken 943/1536–1537 telén, úgy értelmezhetjük, mint ami megerősíti ezt a feltételezést.⁶ Ugyanakkor – valószínűleg valami félreértés folytán – 1537 decembere is

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2020.2.5>

¹ Nenad Močanin, Osječki ili požeški sandžak. In: *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. 12. Zagreb, 1982, 35–40; Uő, Granice i upravna podjela požeškog sandžaka. In: *Zbornik zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Zagrebu*. 13. Zagreb, 1983, 107–118; Uő, Ratovanje i osnivanje upravnih jedinica u srednjoj Slavoniji 1536–1541. In: *Zbornik radova simpozija o vojnim krajinama do 1699, Beograd 1987*. (Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, XLVIII. Odeljenje istorijskih nauka, 12.)/Kriegsführung und Gründung der Verwaltungseinheiten in Mittelslavonien 1536–1541. In: *Die Militärgrenzen in den jugoslawischen Ländern der Neuzeit bis zum Frieden von Karlowitz 1699*. (Wissenschaftliche Konferenzen, XLVIII. Klasse für Geschichtswissenschaften, 12.) Beograd, 1989, 115–124.

² Hasonló volt a helyzet Buda elfoglalása után is. Vö. Dávid Géza, A budai beglerbégek jövődelmei és birtokai a 16. században. *Keletkutatás* 1991. tavasz, 49–64; Uő, A Budai szandzsák első tímár-birtokosai. *Keletkutatás* 1995. ősz, 111–114.

³ Ive Mažuran, Požega i požeška kotlina za turske vladavine. In: *Požega, 1227–1977*. Glavni urednik Marijan Strbašić. Požega Slavonska, 1977, 164.

⁴ Fazileta Cviko-Hafizović, Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću. *Povijesni prilozi, Institut za suvremenu povijest Zagreb* 13 (1994) 31. Ld. tanulmánykötetében is: Fazileta Hafizović, *Požeški sandžak i osmanska Slavonija. Sabrane rasprave*. (Bibliotheca Croatica, Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije, 21.) Zagreb–Slavonski Brod, 2016, 98.

⁵ Ferdo Šišić, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. XXXVI. *Acta comitialia regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. II. Zagreb, 1915, 11, Nr. 6; 12, Nr. 7.

⁶ *Török történetirók*. II. (1521–1566). Fordította és jegyzetekkel kísérté Thúry József. Budapest, 1896, 95. Meg kell jegyeznünk, hogy egy másik krónikás, Dzselaálzáde Musztafa Pozsega –

felvetődött lehetőségként.⁷ Ezzel szemben a hazai szakirodalomban felmerült 1536 is, egy Vjekoslav Klaić által az eredetire való hivatkozás nélkül ismételt publikált dokumentumra utalva.⁸ A forrás Johan Wese (Johannes van Weeze) lundi érsek 1536. augusztus 20-án Váradon írt levele, amelyben az oszmánok szlavóniai előrenyomulásáról informálja az uralkodót. Pozsega neve viszont nem szerepel a szövegben, s ez annak tanúságát irrelevánssá teszi, de legalábbis megkérdőjelezi. Sem Szakály, sem Margalits nem figyelt fel rá, hogy a beszámoló hamarabb is kiadták, többek között Hatvani Mihály.⁹

Annak dacára, hogy a törökök a környéket még nem kebeleztek be teljesen, valamikor 1538 elején egy szandzsákot hoztak itt létre,¹⁰ amely az első volt a középkori Magyar Királyság délnyugati területein. Kétségtől béget is neveztek ki ekkor ide, és bár hivatali idejének kezdetét értelemszerűen nem ismerjük pontosan, személyét igen: Arszlán bégnek¹¹ hívták, aki egyike volt Pozsega

ha egyáltalán tényleges, akkor is nyilván csak átmeneti – elfoglalásáról 1532 kapcsán szól. *Török történetírók*, II. 219.

⁷ Nenad Močanin, Pojega. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXIV. İstanbul, 2007, 307.

⁸ V[jekoslav]. K[laić], Kako su Turci osvojili Požegu? *Vienac XXI* (1889/52) 829. E rövid írást Margalits Ede (*Horvát történelmi repertórium*. II. Budapest, 1902, 739, Nr. 314) foglalta össze, de tévesen októberre datálta. Tőle idézte Szakály Ferenc, A dél-dunántúli hadszíntér, 1526–1543. In: *Pécs a törökkorban*. Szerk. Szakály Ferenc (és Vonyó József). (Tanulmányok Pécs Történetéből, 7.) Pécs, 1999, 35/72. jegyzet.

⁹ Hatvani Mihály, *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból*. I. 1441–1538. (Monumenta Historiae Hungarica/Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: okmánytárak, 1.) Pest, 1857, 357–364, Nr. 145, főleg 363–364.

¹⁰ Varga Szabolcs találó meglátása szerint a közigazgatási egység életre hívásának gyakorlati oka volt. Így ír: „Pozsega elestével a legfontosabb átkelő a bélai apátság (horvát Bijela) területén fekvő gradiskei (szerb Bosanska Gradiška) rév volt, ahol állandó csatározások folytak. Itt keltek át a szendrői, valamint a belgrádi bég csapatai (a kettő alkalmasint ugyanaz – DG), és a hídfőállás kiszélesítésére az oszmán hadvezetés valamikor 1538 elején megszervezte az Ivánka (horvát Ivankovo) és Kobas (horvát Slavonski Kobaš) közötti területből a Pozsegai szandzsákot.” Ld. Varga Szabolcs, Nádasdy Tamás horvát-szlavón bánága (1537–1539). *Századok* 144 (2010) 814. (Hivatkozása Keglevics Péter/Petar Keglević od Bužima és Nádasdy Tamás I. Ferdinándnak küldött 1538. január 30-i levelére megy vissza. Kiadta Šišić, *i. m.*, 160. A kérdéses rész lényege így szól az eredetiben: „*Preter hec scribit nobis Stephanus Skelanawycz, cesarem Thurcarum adiecisse ditioni zancyyakatus Samandriensis ... totam terram usque ad Iwanka; ab Iwanka vero usque ad Kobas dedisse pro nouo zanchyaku ...*”)

¹¹ Pályájáról ld. Takáts Sándor, Oroszlán basa. *Történelmi Szemle* 4 (1915) 51–70 (a néhány érdekes részlet dacára is elavult); Claudia Römer, On Some Hâşş-Estates Illegally Claimed by Arslan Paşa, Beglerbegi of Buda, 1565–1566. In: *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*. Ed. by Colin Heywood–Colin Imber. İstanbul, 1994, 297; Markus Köhbach, *Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa*. (Zur Kunde Südosteuropas, II/18.) Wien–Köln–Weimar, 1994, 220–224/107. jegyzet; Géza Dávid, Macaristan’da yönetici Osmanlı aileleri. *OTAM* 38 (2015 güz) 18; Claudia Römer–Nicolas Vatin, The Lion that was Only a Cat. Some Notes on the Last Years and the Death of Arslan Pasha, *bey* of Semendire and *beylerbeyi* of Buda. In: *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid*. Ed. by Pál Fodor–Nándor E. Kovács–Benedek

meghódítója, Jahjapasazáde Mehmed fiainak. Nem vitás, hogy nehéz feladatot kapott: pacifikálni a korábban megszerzett régiókat, kiterjeszteni a határokat, amennyire csak lehet, s elkészíttetni az alkormányzóság első összeírását. Ez utóbbiban maga és munkatársai sikerrel jártak, s 1540. november elejére elkészült a szokásostól némileg eltérő¹² – két részletben fennmaradt – defter.¹³ E felmérés első oldala tartalmazza a legkorábbi levéltári utalást Arslán pozsegai szandzsákbégre, miszerint 1540. november 28-án megújították kinevezési okmányát (*berat*).¹⁴ Ennél tehát biztosan hamarabb került ide, s valószínűleg nincs okunk kételkedni a korabeli török hagyományban, amely Arslán munkába állását Hans Katzianer 1537. októberi veresége utánra teszi, amikor ő a győzelem hírével Isztambulba érkezett.¹⁵ Ez nagyjából egybe is vág a fentebb idézett, 1538-ra vonatkozó magyar értesüléssel.

Az viszont a defterből derül ki, hogy a bég fizetése nem volt valami magas: 204 114 akcséval kellett, hogy beérje (alig valamivel többel, mint az Európában szokásos 200 000 akcsés minimum). Ugyanez az összeg tűnik fel azon a tételes listán, amely Arslán utódjának, Murád bégnek a javait tartalmazza, s 1541. szeptember 18-áról való.¹⁶ E felsorolás annyiból is tanulságos, hogy magában foglalja Arslán azon javadalmait is, amelyek utódjára szálltak. Ezekről az derül ki, hogy szinte kizárólag mások szolgálati birtokaiból lettek összeszedve – az érintettek közül kettő meghalt, egy lemondott (*fariğ*), egy eltűnt, kettő pedig másik tímárt kapott –, és egyik sem a saját szandzsákjából!¹⁷ Az első 12 faluból,

Péri. Budapest, 2019, 159–182.

¹² Az benne a szokatlan, hogy első lapjaira rávezették az egyes települések adóinak a végösszegét, s elnevezték *idzsmál defterinek* (*tímár-defterinek*), viszont a birtokost csak a szultáni hászoknál jelölték.

¹³ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu defteri 204, 203 (a logikai sorrend alapján). Leírásukat ld. Fazileta Cviko, O najstarijem popisu požeškog sandžaka. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 34 (1982/83 [1985]) 129–135. Vö. Hafizović, *Požeški sandžak*, 35–42. A pozsegai bírósági kerület (*kaza*) anyagát kiadta Nenad Močanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.–1691.)*. Jastrebarsko, 1997, 117–150.

¹⁴ Tapu defteri 204, p. 1. (Simon Éva 108919. számú OTKA-pályázata másolatanyagából, amely a Magyar Nemzeti Levéltárban található. A továbbiakban hasonló esetekben OTKA-ként rövidítve.)

¹⁵ Gévay Antal, *A' budai pasák*. Bécs, 1841, 10, Nr. 14.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden müdevver defter 34, ff. 678^{r-v} (f. 678^r = OTKA). Murád kinevezéséről Hafizović is tud a 204. számú tapu defteri 1. oldalának egy utólagos megjegyzése alapján, ahol ugyanez a dátum szerepel (*Požeški sandžak*, 13/14. jegyzet, 36.). Ez az időpont azonban nem vált közismertté, így egy horvát enciklopédiában 1542-t találjuk pozsegai munkakezdése éveként. Ld. Tardić, Murat-beg. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60449>. Kjátib Mehmed krónikaíró pedig azt állította, hogy 1543-ban lett a mondott helyen bég. Ld. *Török történetírók*, II. 383.

¹⁷ Javait illetően egy nem igazán magyarázható furcsa ellentmondás is megfigyelhető: az 1540. évi defter első oldalán egy addig szultáni birtokként nyilvántartott falu fölé azt írták, hogy 1541. január 2-án Arslánnak adták (*der dest-i Arslan beg mirliva, ber vech-i zamime, ber mucceb-i tezkere-i emin-i defter. Fi 4 ramazan sene 947.*), de ennek nincs nyoma a *rúznámcsében*. Egy még

ahol semmilyen megjegyzés nem szerepel a háttérrel kapcsolatban, talán saját korábbi jövedelmeit húzta, amelyek együtt 38 793 akcsét hoztak a konyhára.¹⁸ A következő 16, összesen 49 778 akcsét biztosító település egy addigra jobb létre szenderült Dimiski nevű bégé volt, akinek kilétéről semmit sem sikerült megtudnom. Majd Ferhád kethüdá 28 000 akcsés javadalma jött, aki ekkor már szintén nem élt. Sorban haladva tovább: Ahmed *miralaj*nak (*miralay*) sem a munkahelye, sem az addig általa élvezett 12 397 akcsétól való megfosztásának az oka nem lett megadva; Kászim bég¹⁹ fia, Mehmed bég 25 986 akcsés megélhetéséről mondott le; Musztafa bég²⁰ fia, Haszán bég 9302 akcséját juttatták Arslánnak (míg öt másutt kártalanították); a kalauzként tevékenykedő, 15 042 akcséval bíró Ucsmaz fia Píri „eltűnt”, emiatt támadt nála üresedés. A két utolsó személy átlagos timarióta volt, egyikük 10 618, a másikuk 6300 akcsét tekinthetett magáénak korábban. Egyes Arslán bégnek kiszignált helységek földrajzilag igencsak messze, 300–400 km-re estek Pozsegától, minthogy a Szendrői szandzsák lepanicsi (szerb Lepenica), lefcsei (szerb Levacs régió), lomnicsi (szerb Lomnicsa), rudniki és valjevai (szerb Valjevó, régi magyar neve: Macsó) *náhi*jében (*nahiye*) feküdtek. Ez a tény még akkor is problémát jelenthetett a lakossággal és az adóbehajtókkal való kapcsolattartásban, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a Jahjapasa-klán erős kapcsolatokkal rendelkezett az adott térségekben. Mindez világosan mutatja, hogy a helyzet még korántsem volt rendezett, s a kincstár komoly nehézségekkel nézett szembe, amikor össze akarta gyűjteni az Arslánnak járó összeget. Ez a jelenség nem számított kivételesnek a végeken, s bizonyára újra és újra ez adódott elő, ha olyan vár került török kézre, amelynek mögöttes területeit még nem foglalták el: Buda kormányzói is hasonló pozícióban voltak az 1540-es években.²¹

Arslán útja Prizrenbe vezetett,²² s utódja, Murád bég megörökölte az ő bevételi forrásait. Mivel azonban korábbi szolgálati helyén, Klisszában (horvát Klis, török Kilisz), ahol 1537-től tevékenykedett, elődjénél magasabb bevételekig jutott, amihez két alkalommal tapasztalt kiválóságáért még együttesen 55 000 akcse emelést is kapott, a kincstárnak plusz pénzt kellett találnia. A különbséget egy részét az eszéki (horvát Osijek, török Öszek) bírósági kerületben adták ki

korábbi, 1540. november 28-i bejegyzés pedig magáról Pozsegáról állítja ugyanezt, csakhogy ennek sincs jele a felsorolásban (vö. Hafizović, *Požeški sandžak*, 13/14. jegyzet).

¹⁸ A vonatkozó számokat összeadva csak 37 723 akcséig jutunk.

¹⁹ Nem zárhatjuk ki, hogy a magyarországi végek egyik kulcsfigurájával, a pécsi dzsámi építetjével azonos, de eddig nem találkoztam fiával, s ez kicsit gyengíti a megfeleltetést. Kászimot bégeként először 1541. szeptember 16-án említik, Eszék élén. Ld. Géza Dávid, Kasım Voyvoda, Bey ve Paşa. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/60 (2016) 297.

²⁰ Nem sikerült kideríteni, hogy ki lehet e nagyon gyakori nevet viselő, ekkortájt bizonyára befolyásos személy.

²¹ Ld. Dávid, A budai beglerbégek jövedelmei, 55. oldalán található térképet, amely a budai beglerbégek hárszainak hozzávetőleges elhelyezkedését mutatja 1542 és 1584 között.

²² Maliyeden müdevver defter 34, f. 427^a.

neki. Az itteni helységek listája elég különös, az első alcsoportban csak maga Eszék városa szerepel meghatározott – meglehetősen alacsony – konkrét akkulálított értékkel (5505 akcse), míg további 16 falunak csak a neve lett feltüntetve, az adók közül csupán a tűzifa (*hime*), amennyiben helyesen olvasom ezt a szót, végösszegére (*hasil*) szorítkozva, amely együtt 11 558 akcsét tett ki. Kisebb variációkkal ez a gyakorlat figyelhető meg a többi településnél is. Valamennyi tétel végső summája 84 598 akcse kellett volna, hogy legyen, ám az, amit a papíron látunk, ennél sokkal kevesebb: 27 729 akcse. Murád bevételeinek másik jellegzetessége, hogy készpénzben (*ber vech-i nakd*) különítettek el számára 56 288 akcsét a Pozsegai *liva* szultáni hász-birtokai közül.²³ Nehéz pontosan meghatározni, mekkora volt ennek az aránya az uralkodó helyi jövedelmein belül, de elég magas lehetett, minthogy az 1540. évi defterben a nevezett kategóriába tartozó 24 falu nem produkált 67 046 akcsénál többet.

Érdemes lefordítani a Murád bég javadalmait tartalmazó bejegyzés magyar-rázó részét: „A fenti, 204 114 akcsényi hászok Arszlán bég kiutalási okmányáról (*tahvil*) megüresedtek. A Szendrői szandzsákhhoz tartozó eszéki *náhiyében*²⁴ 84 598 akcsényi hászok üresedtek meg, 56 288 akcse a világ menedékéül szolgáló uralkodónak az említett *livában* [valószínűleg Pozsega] hászaiból lett készpénzben kiutalva. [Mindezek] összesítve 345 000 akcsét tesznek ki. A nevezett [Murád bég] 301 000 akcséval Klissza szandzsákbégje volt, s miután 948. dzsemáziü'l-evvel huszonhetedik napján (1541. szeptember 18.) megkapta az említett *livát*, 30 000 akcse emelésre (*terakki*) dzsemáziü'l-áhir [havának] utolsó kilenc [napjára datált] (1541. október 12–20.) parancsot kapott, majd 15 000 akcse emelésre egyazon év zi'l-hiddzse [havának] utolsó tíz [napjára datált] (1542. április 7–16.) magas parancs adatott; így az emelésekkel együtt hászai 345 000 akcsét tettek ki. A budai beglerbég azt jelentette a Boldogság Kapujához, hogy »az említett *liva*²⁵ defterei nincsenek itt«. ²⁶ Mivel elrendeltetett, hogy bizonylatát (*tezkere*) a Magas Portán állítsák ki, a bizonylatot kiadták a nemesjelű diplomára (*berat*). Kelt 949. dzsemáziü'l-áhir 11. (1542. szeptember 12.)²⁷

Amint arra többen utaltak, az iszlámra térített Murád korábban hűségess szolgálja, sőt egyre inkább barátja volt a boszniai régióban hírneves Hüsrev bég-

²³ A vonatkozó megjegyzés így szól: „Megparancsoltatott, hogy Murád bég 56 288 akcsés hiányát pozsegai [szultáni] hászokból adják ki. 1543. január 18-án. Jegyezzék be kiutalási okmányába!” Ld. Maliyeden müdevver defter 34, f. 678^v.

²⁴ Ez igazolja Moaçanin azon állítását (Osječki ili požeški sandžak, 40.), hogy „das Gebiet von Syrmien hinweg bis Osijek war bis etwa 1541/43 als Grenzmark dem Sandschak Smederevo direkt unterstellt”.

²⁵ Nem egészen világos, hogy Szendrőről vagy Pozsegáról van-e szó.

²⁶ E kijelentés újabb adalék arra nézve, hogy a Budai vilájetet ekkorra még nem sikerült teljesen megszervezni.

²⁷ Maliyeden müdevver defter 34, f. 679^v.

nek,²⁸ aki mellett az adott esetben nagyjából azonos funkciónak tűnő kethüda (*kethüda*)²⁹ vagy vojvoda (*vojvoda*)³⁰ minőségben találjuk. Kapcsolatuk szoroságára vall, hogy 1531-ben Hüsrev öt tette meg kegyes alapítványai kezelőjének (*mütevelli*).³¹ Nem egészen világos, miként tudta a gyakorlatban ellátni az ellenőri feladatot, minthogy 1537-től a meglehetősen távoli Klisszában alkalmazták szandzsákbégeként, majd az ugyancsak messze eső Pozsegán. Murád életének legismertebb részlete Valpó (horvát Valpovo, török Valpova) elfoglalásához fűződik, amelyben nem kis szerepe volt.³² A krónikás Murádi/Szinán csaus egy jelentést is tulajdonít neki, amely egy ottani összecsapás lefolyását foglalja össze.³³ Ezt a levelet hitelt érdemlőnek tarthatjuk, mivel más hasonlókat is ismerünk ebből az időszakból.³⁴

Murád élete hamarosan véget ért: a türbéjén lévő kronogramma azt sugallja, hogy ez 952-ben (1545. március 15.–1546. március 3.) következett be. (Megjegyezzük, hogy mind Truhelka, mind Sikirić hibásan számította át az évet 1544-ként.³⁵) De maga a kronogramma is téves, vagy valamely más eseményre utal (esetleg a sírkápolna szarajevói megnyitására, amikor hamvait átvitték oda³⁶), mivelhogy ő már 951-ben elhunyt. Ezt a birodalmi tanács 951. zi'l-káde 9./1545. január 22. napján kelt rendelete teszi egyértelművé, amelyben úgy említik őt mint aki nemrég távozott az élők sorából, s így már nem volt képes hajóépítéshez szükséges fát előteremteni, ahogy korábban meghagyták neki.³⁷ Fazileta Hafizović más eredményre jutott Ive Mažuran egy adatára támaszkodva, amely az utóbbi szerző Pozsega oszmán kori történetét áttekintő munkájából való. Eszerint Murád 1545. május elején még életben volt, készen arra, hogy Zagorje

²⁸ Életére többek között ld. Ćiro Truhelka, Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba. *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 24 (1912/1) 91–234; Behija Zlatař, *Gazi Husrev-beg*. (Orijentalni institut. Posebna izdanja, 32.) Sarajevo, 2010.

²⁹ *Török történetírók*, II. 383. (Kjátib Mehmed)

³⁰ *Török történetírók*, II. 99. (Bosztán/Ferdi)

³¹ Vö. Truhelka, *i. m.*, 196, 208, 215; Šaćir Sikirić, Derviskolostorok és szent sírok Boszniában. *Turán* (1918/9–10) 587.

³² Az 1543-as hadjáratban való részvételéről beszámoló elbeszélő kútföket levéltári forrás is erősíti. Ld. Mehmet İpçioğlu, Kanunî Süleyman'ın Estergon (Esztergom) seferi 1543. Yeni bir kaynak. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 10 (1990) 143.

³³ *Török történetírók*, II. 296–297.

³⁴ Pertev pasa másodvezír például két előterjesztést is menesztett a szultánnak Gyula 1566-os ostroma idején. Ld. İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 2232, 2359. Idézte Káldy-Nagy Gyula, *A Gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 10.) Békéscsaba, 1982, 6/10. és 11. jegyzet.

³⁵ Truhelka, *i. m.*, 166; Sikirić, *i. m.*, 589.

³⁶ Sikirić, *i. m.*, 587.

³⁷ Dávid Géza–Fodor Pál, „Az ország ügye mindenek előtt való.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. „Affairs of State Are Supreme”. *The Orders of the Ottoman Imperial Council Pertaining to Hungary (1544–1545, 1552)*. Budapest, 2005, 8, Nr. 2.

felé menjen.³⁸ Ehhez hozzávette az első pozsegai defter 1545. május 26-i pótlólagos bejegyzését, noha itt csak a következő bég hivatalba lépésének az éve van megadva, s arra jutott, hogy Murád ez év májusa közepén hagyta itt e mulandó világot.³⁹ Magam hajlom arra, hogy a műhimme defteri tanúságtételét fogadjam el, s pár hónappal korábbra tegyem elhalálozásának időpontját (nagy valószínűséggel 1544 végére vagy 1545 legelejére kell gondolnunk).

A fent említett utasítás az új pozsegai alkormányzót is megnevezi, akit Bálinak hívtak, s 300 000 akcsés jövedelemmel Vidint irányította ugyanattól a naptól, mint elhunyt kollégája a maga szandzsákját.⁴⁰ Szerencsénkre az 1540-es defter egyik pótlása Báli származására is fényt vet: apja Dur Ali (Turali) bég volt, nagyapja pedig Malkocs bég, aki a 15. és 16. század fordulójának jeles alakjai közé tartozott.⁴¹ Fizetése eddigre, egy konkrétan megjelölt 30 000 akcsés emelést is beleértve, már 405 000 akcséra kúszott föl, ami szép pénznek tekinthető.

1547. március 25-én egy még befolyásosabb személy követte őt: Ulama, Bosznia korábbi bégje. Kalandos élete Kelet-Anatóliában kezdődött. A Tekeli-klán leszármazottja volt, amelynek fontos szerepe volt az iráni Szafavida-dinasztia fölemelkedésében. Miután részt vett a Sahkulu-féle felkelésben, perzsa területekre menekült. Itt először a sah udvarában szolgált, majd Azerbajdzsán kormányzójává tették meg. Amikor kegyvesztett lett, visszatért az oszmánokhoz. Az ő érdekükben 1530–1531-ben megtámadta Bitliszt, majd Tebriz beglerbégjeként működött. Később Vanba menekült. 1537 körül Iszkenderije (albán Shkodër) élén állt bégeként, majd ismeretlen időponttól kezdve 1541. július 2-áig Avlonja (albán Valona) volt az állomáshelye. Tizenkét nappal később megkapta Boszniát,⁴² ahol meglehetősen hosszasan tevékenykedett: több mint öt és fél évig.⁴³

A pozsegai kinevezéséről szóló szöveg pár érdekes részlettel szolgál: „A Pozsegai és az Eszéki *liva* a korábbi boszniai bégnek, Ulamának parancsoltatott.

³⁸ Mažuran, Požega i požeška kotlina, 175. Nem sikerült rájönnöm, hogy Mažuran melyik forrása igazolná állítását.

³⁹ Hafizović, *Požeški sandžak*, 36.

⁴⁰ Maliyeden müdevver defter 34, f. 241^r. Vidin előtt Akkermanban szolgált.

⁴¹ Fahamettin Başar, Malkoçoğulları. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVII. Ankara, 2003, 538. – Azonban sem ő, sem egy másik Malkocs nem működött Pozsegán, szemben azzal, amint azt Jung Károly tanulmányában (A rác módú éneklés, avagy egy Tinódi-locus karrierje a délszláv folklorisztikában. *Hungarológiai Közlemények. A Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének Folyóirata. (Bányai János születésnapjára)* 40 (2009/3) = Új folyam 10, 18.) olvashatjuk, aki értesülését Vido Latkovičtól szerezte, ő meg Svetislav Stefanovičtól kölcsönözte.

⁴² A részleteket ld. Dávid Géza, Egy távolról jött oszmán főember a magyar végeken: Ulama bég. *Keletkutatás* 2002. ősz–2006. tavasz, 62–82; Köhbach, *i. m.*, 42–44/42. jegyzet, 44–46/44. jegyzet. Élete egy szakaszát tárgyalta még: Dino Mujadžević, Bosanski i požeški sandžakbeg Ulama-beg. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60 (2010) 251–258.

⁴³ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*. Sarajevo, 1982, 90 tizenegy és fél évről beszélt, ami túlzás.

Azonos összeggel. Jelenleg a szandzsákbég hásza 400 000 [akcse]. Korábban, Ulama bég boszniai bégsége idején, további 100 000 [akcsényi] hásza volt a Száva túlsó partján, ami együtt 500 000 [akcse]. Hiánya 220 000 [akcse], amelyet újonnan megszerzett helyekből írtak össze, meg olyanokból, amelyek majd a jövőben lesznek megszerelve. A parancs az, hogy Gradiska várát és környékét is csatolják a Pozsegai szandzsákhöz.⁴⁴ Két dolog figyelemre méltó itt számunkra: Ulama magas javadalmi és a szandzsák területének növekedése.

Ulamát 1548. március 20-án erzurumi beglerbéggé tették.⁴⁵ Felfogásom szerint, míg korábban szándékosan helyezték Európába, elkerülendő, hogy ismételten valamilyen csalafintaságot kövessen el Keleten, most, az újabb perzsiai háború előestéjén az oszmán katonai vezetés megint szükségét érezte helyi ismereteinek és személyes kapcsolatainak. Amikor aztán ezek már nem kellettek, visszaküldték a szultanátus nyugati féltekéjébe.

Azt azonban egyelőre nem tudom, ki jött Pozsegán a helyére, ugyanis a következő megbízható adat 1549. december 10-éről származik, amikor Mehmed Hán került „a Pozsegai és Eszéki szandzsák” élére.⁴⁶ Neki 700 000 akcse járt évente, már-már csillagászati summa, ami arra vall, hogy neki is kivételes személyiségnek kellett lennie. S csakugyan, I. Szelim elsőfokú unokatestvérét tisztelhetjük benne; közös nagyapjuknak mondhatták a zulkadiri fejedelemség emírtjét, Alaü'd-devlét. Maga Mehmed Hán pedig Erzurum első beglerbégeként fungált 1535 és 1539 között.⁴⁷ Valamikor ezt követően Velidzsán, Kamber, „Deriel” és Ulama társaságában érkezett Ruméliába, majd magyar földre.⁴⁸ (Közülük Velidzsán és Kamber magas beosztásokat kapott, „Deriel”-ről viszont semmit sem tudunk, minthogy a neve nem azonosítható. Annyi mindenképpen megállapítható, hogy ez a keleti „maffia” néhány éven át fontos szerepet játszott a térségben.)

⁴⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi 208, p. 18. Idézte: Feridun Emecen–İlhan Şahin, *Osmanlı taşra teşkilâtının kaynaklarından 957–958 (1550–1551) tarihli sancak tevcih defteri. Belgeler* 23 (1999) 61.

⁴⁵ Kâmil Kepeci tasnifi 1864, p. 80. Idézte: Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve teşkilâtı. Kuruluş ve genişleme devri (1535–1566)*. (Türk Tarih Kurumu yayımları, VII/151.) Ankara, 1998, 169/31. jegyzet. – Európába eljutó hírek szerint nem ért el sikereket, meg is sebesült, Szülejmán pedig dühében ki akarta végeztetni. Vö. *Austro-Turcica. Diplomatiscche Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*. Bearbeitet von Srećko M. Džaja unter Mitarbeit von Günter Weiß. In Verbindung mit Mathias Bernath hrsg. von Karl Nehring. (Südosteuropäische Arbeiten, 95.) München, 1995, 261, Nr. 89; 267–268, Nr. 92; Ernest Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*. I. Paris, 1848, 96.

⁴⁶ Emecen–Şahin, *Osmanlı taşra teşkilâtının kaynaklarından*, 61.

⁴⁷ Vö. Johannes Heinrich Mordtmann–Mükrimin H. Yinanç, Dulkadırlılar. In: *İslâm Ansiklopedisi*. III. İstanbul, 1988 (reprint), 660–661. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 87–91.

⁴⁸ Ld. Nicolai Isthvanfi Pannoni, *Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622, 240; *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. Sajtó alá rendezte Benits Péter. I/2. Budapest, 2003, 60.

Itt egy kissé titokzatos pont következik: a központi lista az 1550. január 11-én Szerembe rakott Jahja bégről azt állítja, hogy Pozsegáról került oda.⁴⁹ Csakhogy ugyanebben a forrásban Pozsega alatt nem találkozunk az illetővel, ráadásul a változásokat a minket érdeklő szandzsákokban látszólag folyamatosan vezették. Már-már valami félreértésre gyanakodnánk, csakhogy az 1561-es részletes pozsegai összeírásban egy dzsámit és egy kegyes alapítványt találunk a nevén, amit már nehéz tévedésnek minősíteni.⁵⁰

Bárhogy volt is, 1550. május 19-étől már Jahjapasa fia Ahmed béget⁵¹ várhatták, hogy megérkezzék Pozsegára, valahonnan Egyiptomból, bizony meglehetősen távolról, ami viszonylag ritkán fordult elő az ezen a szinten működő közigazgatási vezetőknél.⁵² (Ugyanakkor ez a kinevezés jelzi, hogy a Jahjapasklán meg akarta tartani befolyását a térségben.) Évi bérét 300 000 akcsében szabták meg.⁵³ Csakhogy mire ideért, szinte már szedelőzködhetett, mert elvben 1550. szeptember 14-én Ulama visszavette tőle a stafétabotot. Mint korábbi beglerbégnak, nem csoda, hogy ekkor már 600 000 akcsében állapították meg a jövedelmét.⁵⁴ Alig telt el egy év, és 1551. október 10-én Mehmed Hán visszatért Izvornikból (szerb Zvornik) a korábbi szép összeggel,⁵⁵ Ulama pedig csanádi-becsei-becskereki⁵⁶ bég lett.⁵⁷ Egy 1550. október 15-én kezdődő székesfehérvári intermezzo után meglepetésünkre Ulama harmadszor is visszakerül Pozsegára. Ez abból derül ki, hogy egy 1552. március 4-i fermán azt hangsúlyozza, hogy maradjon a szolgálati helyén, és védelmezze a pozsegai és boszniai végeket.⁵⁸

⁴⁹ Emecen-Şahin, Osmanlı taşra teşkilâtının kaynaklarından, 62. Ez utóbbi funkciójában március 30. és április 8. között a szultán arra utasította, hogy vizsgálja ki a békével ellentétes akciókat. Ld. Ernst Dieter Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*. I. (1480–1574). (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband, 10/1.) Wien, 1991, 62, Nr. 128.

⁵⁰ Moaçanin, *Požega i Požeština*, 236, 252; Hafizović, *Požeški sandžak*, 111–112.

⁵¹ Már 1513-ban ziámetje volt Vidinben: Dušanka Bojanić, Požarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjapašić. *Iztorijszki časopisz* 32 (1985) 55.

⁵² Metin I. Kunt, *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*. (The Modern Middle East Series, 14.) New York, 1983, 69.

⁵³ Emecen-Şahin, Osmanlı taşra teşkilâtının kaynaklarından, 61. (A szöveg gondozói hivatkoznak még Kâmil Kepeci tasnifi 209, p. 49-re.)

⁵⁴ Uo. Párhuzamos, megerősítő adat, ahol szintén korábbi karamáni kormányzónak mondják: Kâmil Kepeci tasnifi 209, p. 96.

⁵⁵ Mehmed Hán törvénytelenégeiről érdekes részleteket tartalmaz egy 1560-as parancs: Dávid Géza–Fodor Pál, „*Ez az ügy fölöttébb fontos.*” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565)*. „*This Affair is of Paramount Importance.*” *The Orders of the Ottoman Imperial Council Pertaining to Hungary (1559–1560, 1564–1565)*. Budapest, 2009, 101, Nr. 140.

⁵⁶ Csanád (román Cenad); Becse, később Törökbecse (szerb Novi Bečej); Becskerek, később Nagybecskerek (szerb Zrenjanin).

⁵⁷ Emecen-Şahin, Osmanlı taşra teşkilâtının kaynaklarından, 61, 64.

⁵⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar 888, 85^v. Kiadva: Dávid–Fodor, „*Az ország ügye*”, 281–283, Nr. 59.

A továbbiakban több katonai műveletben vett részt a régióban,⁵⁹ miként azelőtt is. Később, a sah elleni 1552–1553-as hadjárat előkészületei során – 1548-as sikertelensége dacára – a központi hatóságok szükségét érezhették szakismereteinek,⁶⁰ ezért 1552. december 18–27. között elbocsátották Pozsegáról, és újra Keletre irányították.

Nyomába Báli bég lépett, aki minden valószínűség szerint ugyanaz a személy, mint aki 1545–1547 között a városban működött. Megint Vidinből érkezett, ami 482 630 akcséra rúgó hász-birtokai listájának fejlécéből derül ki. A vonatkozó parancs dátuma 1552. december 18–27.⁶¹ A neki osztott településeket áttekintve, egészen más kép rajzolódik ki előttünk, mint Murád bég esetében 1541-ben: ezúttal kivétel nélkül valamennyi a Pozsegai szandzsák területén feküdt (ami a 16. században elég jellemző volt az európai hódítások átlagos közigazgatási egységeiben). Az is kiviláglik, hogy 392 401 akcsét Ulamától vett át egy az egyben, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy utóbbinak csak ennyi dukált Pozsegából.

Báli szerencsésebbnek mondhatta magát, mint elődei, minthogy három évnél tovább irányíthatta az alkormányzóságot. Aztán Izvornikot kapta meg, Bajram nevű követője pedig Agribozból (görög Évia) jött, 1556. április 14-i kezdéssel.⁶² Nem sikerült kiderítenem, hogy az ő pozsegai regnálása meddig tartott,⁶³ de az vitathatatlan, hogy egy bizonyos Halilra cserélték őt le. Ez abból világlik ki, hogy utóbbiról már elhalálozott itteni bégeként emlékeznek meg egy 1559. március 25-i esemény kapcsán.⁶⁴

Nyomába Veli,⁶⁵ a magyar végek másik jelentékeny személyisége lépett: először 1559. április 14-én találkozunk vele ebben a minőségben.⁶⁶ Az utolsó előtti közvetlenül neki címzett parancs, amelyben pozsegai bégeként említik, 1559. július 17-i dátumot visel,⁶⁷ majd július 31-én még egyszer ekként titulálják.⁶⁸ Csakhogy ugyanezen a napon Tütünszüz Hüszejn szendrői béget arra utasították, hogy maradjon helyben, amíg Báli, az új irányító be nem fut, s csak azt követően menjen új szolgálati helyére.⁶⁹ Azt egy augusztus 3-i rendelkezésből tudjuk meg, hogy ez a poszt éppen Pozsega volt,⁷⁰ azaz úgy tűnik, július 3-án Velinek már idejétmúlt megszólítást írtak.

⁵⁹ Dávid–Fodor, „Az ország ügye”, passim.

⁶⁰ Köhbach, *i. m.*, 45/44. jegyzet.

⁶¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ehemalige Konsularakademie, Krafft 284, f. 28^v–33^r.

⁶² Mühimme defteri 2, p. 56, Nr. 510 és 508, ebben a sorrendben.

⁶³ Utoljára egy 1558. január 16-án kelt iratban tűnik fel: Kâmil Kepeci tasnifi 216a, p. 102.

⁶⁴ Dávid–Fodor, „Ez az ügy fölöttébb fontos”, 17, Nr. 16.

⁶⁵ Majdnem hiánytalan életrajzát ld. Köhbach, *i. m.*, 261–264/246. jegyzet.

⁶⁶ Káldy-Nagy Gyula, *A Budai szandzsák 1559. évi összeírása*. (Pest Megye Múltjából, 3.) Budapest, 1977, 65, Nr. 78.

⁶⁷ Dávid–Fodor, „Ez az ügy fölöttébb fontos”, 17, Nr. 16.

⁶⁸ Dávid–Fodor, „Ez az ügy fölöttébb fontos”, 22–23, Nr. 22.

⁶⁹ Dávid–Fodor, „Ez az ügy fölöttébb fontos”, 17, Nr. 15.

⁷⁰ Dávid–Fodor, „Ez az ügy fölöttébb fontos”, 28, Nr. 29.

Egy évvel és egy hónappal később ismét csere következett; legalábbis egy 1560. szeptember 12-én kelt mühimme defteri bejegyzésben arra figyelmeztették Izvornik vezetőjét, hogy késelem nélkül kellő számban gyűjtsön össze szpá-hikat, akik az alajbég parancsnoksága alatt mindaddig ügyeljenek Pozsegára, amíg az új bég odaér.⁷¹ Három nappal (!) később, azaz szeptember 15-én azt olvassuk egy ruusz defteriben, hogy Hüsejzn pozsegai bégből Szelim szultáni tanácsadó-nevelője lett, Lala Musztafa pedig, aki addig ezt a feladatkört ellátta, Pozsegára került.⁷² Ez az igencsak törekvő személyiség október 18-ára elérte, hogy még magasabbra lépjen, s temesvári beglerbég lehessen.⁷³ Ugyanaznap nem más, mint az első *mirliva*, Arszlán tért vissza 19 év után Pozsegára, hogy az ügyeket intézze.⁷⁴ Semmi kétség: sokkal rendezettebb viszonyokat talált itt, mint amilyeneket egykor maga mögött hagyott.

Sajnos nem tudni, hogy ezúttal meddig maradhatott itt. A szandzsák aktuális vezetőjéről való következő információnk Haszán bég 1563. április 4-i leveléből származik, amelyet Johannes/Hans Lenkovićnak, a horvát végek *Grenzobristjának* írt, s amely tipikus panaszokat tartalmaz Zrínyi Miklós hajdúinak környékbeli „huncutkodás”-airól.⁷⁵ Hasonló beszámolót vetett papírra az oszmán udvar számára ő és Ferhád zacsasznai bég ez év május–júniusában.⁷⁶ Ez utóbbit azokhoz a papírokhoz csatolták, amelyeket Albert de Wyss/Wijs továbbított Ferdinándnak Isztambulból 1563. július 5-én. A portai rezidens azt írta, hogy Haszán éppen füleki bég volt, amikor átvette Pozsegát.⁷⁷

Hat hónap elteltével egy jellegzetes rotációs áthelyezés történt: 1563. október 18-án Haszánnak Esztergomba kellett mennie, Pozsegára Bajram került a Szerémi szandzsákból, míg az utóbbit Ahmed esztergomi bégnek adták.⁷⁸ Bár nem áll módomban meggyőzően bizonyítani, csaknem kétségtelen számomra, hogy ő is az ismétlők közé tartozott a minket most közelebről érintő közigaz-

⁷¹ Dávid–Fodor, „Ez az ügy fölöttébb fontos”, 127, Nr. 179.

⁷² Mühimme defteri 4, p. 131, Nr. 1331, 1332. Vö. Şerafettin Turan, Lala Mustafa paşa hakkında notlar ve vesikaller. *Belleten* 22/88 (1958) 556. (A cikk írója elbeszélő kútfők – mint Gelibolulu Musztafa Ali és Pecsevi – alapján jut hasonló következtetésre.)

⁷³ Mühimme defteri 4, p. 146, Nr. 1481. Vö. Turan, Lala Mustafa paşa, 556.

⁷⁴ Mühimme defteri 4, p. 146, Nr. 1482.

⁷⁵ Petritsch, *i. m.*, 143, Nr. 403. (Ez az irat a bécsi Kriegsarchivban található.)

⁷⁶ Petritsch, *i. m.*, 144, Nr. 405.

⁷⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei I. Karton 17. Konv. 4. 1563. VI–IX., 19–23. A bécsi Turcica-anyagból való idézeteim Fazekas István regesztáira támaszkodnak, az eredeti iratok csak ritkán voltak a kezemben. E kivonatok ugyan CD-n megjelentek (*Segédletek az Osztrák Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv) magyar vonatkozású irataihoz*. Szerk. Fazekas István–Kenyeres István–Sarusi Kiss Béla. H. és é. n.), de ezt a kiadványt elég körülményes használni. A CD bekerült az Arcanum adatbázisába is, de ott sem egyszerű a keresés benne. Hálásan köszönöm Fazekas Istvánnak, hogy egy előzetes verziót rendelkezésemre bocsátott, amelyben sokkal könnyebb eligazodni.

⁷⁸ Kâmil Kepeci tasnifi 218, p. 38 (az új számozás szerint p. 62).

gatási egység élén; 1564. július 8-án viszont már újra előző posztján, Szerémben találjuk.⁷⁹

A következő alkormányzóra, Naszúhra 1564. október 12-i a legkorábbi utalás (bár kinevezési dátuma valószínűleg július 8-ára esett). Az irat egy műhimme defteri parancs, amelyet kívülre Hamza mohácsi bégnek, valamint az eszéki, a pécsi és a siklói kádinak címeztek, s amelyben meghagyták nekik, hogy előzzék meg a moszlavinai (horvát Moslavina Podravska) és a berzöcei (horvát Brezovica) katonák visszaéléseit.⁸⁰ Több parancsot adresszáltak neki 1565-ben és legalább egyet 1566-ban. Utóbbi ez év áprilisában vetették papírra, s benne azt kérték tőle, hogy újítsa föl az Eszék közeli jeles dárdai hidat.⁸¹ Evlija Cselebi szerint 1566-ban az ő tanácsára csapolták le a szigeti várat körülvevő felduzzasztott vizet. Hozzáteszi, hogy nevezett azért ismerte jól a környéket, mert – nyilván korábban – hét évig raboskodott ott.⁸² Erre nézvést másutt nem találtam megerősítést, de a dolog lényegét tekintve elképzelhető.

Pár hónapig nincsenek egyértelmű adataim a pozsegai bég kilétéről. Egy utasításban, amelyet 1568. október 20-án a szandzsák aktuális vezetőjének küldtek, egy bizonyos Hüszejn „korábbi emír”-ként (*mir-i sabık*) szerepel, de munkahelye megjelölése nélkül. A szövegkörnyezet alapján Nenad Moaçanin logikusan következett arra, hogy Pozsega bégjéről van itt szó, aki – az irat szerint – lerombolta az eszéki átkelő bizonyos részeit.⁸³ Minthogy eddig más megerősítő adat nem bukkant fel, Hüszejnt egyelőre mégsem veszem fel a szandzsák irányítói közé.

Következő hősünk, Báli, 1566. december 10-ig a Szerémi szandzsákokat vezette, s akkor tették át Pozsegára. Neve ismerős, s bár Nenad Moaçanin azt sugallja, hogy a már ismert Malkocsoglu Báli béggel azonos,⁸⁴ konkrét hivatkozás hiányában ez nem teljesen egyértelmű számomra. Ugyanő vagy sem, az semmi esetre sem kétséges, hogy idősebb veterán volt, mivel éves fizetése 560 000 akcséra rúgott. S bár ennek egy része hiányként jelentkezett, ezt kénytelen volt elfogadni, sőt – meglehetősen sajátos gesztusként – még arra is késznek mutatkozott, hogy három személy kedvéért 41 186 akcséról lemondjon, azzal a – valójában nem túl váratlan, de ezúttal mégis szükségesnek vélt – megkötés-

⁷⁹ Kâmil Kepeci tasnifi 74, p. 85. – Kedvelhette ezt a vidéket, mert Pozsegán és Szerémen kívül kétszer vagy háromszor Szendrőn is felbukkan.

⁸⁰ Dávid–Fodor, „*Ez az ügy fölöttébb fontos*”, 171, Nr. 36.

⁸¹ Nenad Moaçanin, Cisir-i kebir-i Ösek. In: *Veliki osječki most/The Great Osijek Bridge. Povijesni dossier i suvremena interpretacija/Historical Dossier and Contemporary Interpretation*. Zagreb–Osijek, 2014, 87–88.

⁸² Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 numaralı yazmanın transkripsiyonu – dizini*. 6. kitap. Haz. Seyit Ali Kahraman–Yücel Dağlı. İstanbul, 2002, 301.

⁸³ Moaçanin, Cisir-i kebir-i Ösek, 91.

⁸⁴ Uo.

sel, hogy az adott tételek többé ne szerepelhessenek a kinevezési okmányában. Az érintettek közül ketten a fiai, egy pedig a kethüdája volt,⁸⁵ ami kicsit jobban magyarázza nagylelkűségét. Ő elég hosszú időt tölthetett Pozsegán, majd a vidini béggel, Alival cserélt állomáshelyet 1569. július 27-én. Utóbbi sem panaszkodhatott: évente 430 000 akcsét zsebelhetett be, legalábbis elvileg.⁸⁶ A gyakorlat kicsit mást mutat, ugyanis hászainak ránk maradt listáján – mindenfajta magyarázat nélkül – 442 606 akcse a végösszeg. Az említett felsorolás egy olyan ritka tímár defteriben található, amelyben nemcsak, hogy a három következő béget is feltüntették, de a járandóságaikban beállt változásokra is utaltak, ha azokból másoknak adtak, lévén, hogy az alkormányzó alacsonyabb bérré volt jogosult.⁸⁷ Ezen pótlások üzenete tökéletesen egybehangzik a már idézett, a felső szintű vezetőket magában foglaló központi nyilvántartás adataival. Ennek értelmében egymás nyomában Mehmed Fehérvárról, Hizir⁸⁸ Zacsasznról,⁸⁹ Szinán pedig Szekszárdról mehetett át Pozsegára: 1571. május 12-én (vagy 13-án), 1572. július 9-én és 1574. február 6-án.⁹⁰ Ami a házaikat illeti, Mehmedé 463 250 akcséra rúgott, benne egy kis, de állandó összeg a Szendrői szandzsákból, amely mindig az övé maradt, függetlenül attól, hogy éppen hol működött.⁹¹ Hizir hivatalosan – beleértve némi emelést és egy kis pluszt (*ziyade*) – 348 310 akcsét érdemelt ki, ám valamilyen okból kifolyólag a Budán őrzött *rúznámcs*e öt érintő bejegyzésében ehelyett 353 610 akcsét látunk.⁹² Szinán még alacsonyabban volt a ranglétrán, mivel alapbére előbb 280 000, majd némi bónusszal 298 700

⁸⁵ Maliyeden müdevver defter 563, p. 48.

⁸⁶ Uo. – Nenad Moacanin (Kapudánságok a bosnyák határvidéken a 16–18. században. *Aetas* 1994/4, 52) 1565-től gradiskai kapudánként beszél róla, illetve – dátum nélkül – mint esztergomi bégről. Ez utóbbi állítást nem tudom igazolni.

⁸⁷ Tapu defteri 486, p. 7–10 (OTKA).

⁸⁸ Carolus Rym, aki helyesen nevezte meg korábbi munkahelyeit (azaz Zacsaszna előtt Akkermant), azt állította, hogy a krími kán sógora (vagy veje?) volt (*gener Tartarhani*). Sajnos, nem sikerült kideríteni, hogy igaz-e ez, de azért érdemesnek tartom megemlíteni. Vö. Türkei I. Karton 28. Konv. 5. 1572. VII–X., 51–64.

⁸⁹ Azért bocsátották el Pozsegáról, mert nem tudott kijönni a szandzsák népével, az agák és a legénység megélhetését (*dirlik*) ok nélkül mások számára terjesztette fel, vojvodáit pedig ... tímárhoz juttatta. Ld. Mühimme defteri 25, p. 48, Nr. 484. – Mint gyakran máskor is, ez a „büntetés” nem jelentett komolyabb megpróbáltatást Hizir számára, hiszen „áldásos tevékenység”-ét Szekszárdon folytathatta, ugyanattól a naptól, mint amikor Szinán átkerült onnan Pozsegára. Mühimme defteri 25, p. 48, Nr. 482.

⁹⁰ Maliyeden müdevver defter 563, p. 48; Tapu defteri 486, p. 7.

⁹¹ A szokásos formula ez volt ilyenkor: *Her kanda sancak tasarruf ederse, haslarından mahsub olmak üzere*. Máskor „csiflik”-ként (*çiflik tarikiyle*) szerepelt a megjelölés a *haslarından* szó előtt. Így vele kapcsolatban a két formula egyesítve tűnik fel szigetvári regnálása idején: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Flügel 1387 (Mxt 597), f. 263^{r-v}.

⁹² Flügel 1384 (Mxt 571), f. 57^v–58^v.

akcsét tett ki.⁹³ Ezek a számok azt jelzik, hogy ekkor is viszonylag jók voltak a szandzsák anyagi körülményei.⁹⁴

Bár a 90. jegyzetben idézett két forrás teljes összhangban van egymással, egy 1572. február 14-i dátumú díván-rendelkezés azt állítja, hogy Ali pozsegai bég azt javasolta, hogy a szandzsák vezetői ezentúl Moszlavinán tartózkodjanak, s ne Pozsegán, minthogy utóbbi a belső területeken (*iç il*) fekszik, ahonnan nehéz a végekre támadó, ott kárt okozni akaró hitetlenek akciót elhárítani. A javaslatot látszólag elfogadták, kérdés, hogy át is ültették-e a gyakorlatba, s ha igen, meddig tartott ez az állapot.⁹⁵ Magam kissé szkeptikus vagyok, mivel egyetlen olyan példát sem ismerek, amikor akár a szandzsákot, akár annak bégjét moszlavinainak mondták volna. Ami a nevet illeti, nem zárható ki, hogy elírták, vagy a hivatalt 1569–1571 között betöltő Ali egyik, elfektetett beterjesztését vették ekkor elő. Tény, hogy a kérdéses, kronológiailag nem teljesen folyamatos vagy tévesen bekötött defter lapjain még kétszer is találkozunk Mehmeddel.⁹⁶ Mindezek miatt Alit ebben az évben nem veszem fel a listára.

A beglerbégeket és a szandzsákbégeket elkülönítve tartalmazó következő birodalomszintű nyilvántartásban az első pozsegai kinevezés dátuma 1576. január 29.⁹⁷ Itt azt jegyezték fel, hogy Haszán, az aktuális alkormányzó előtte Nikápolyban képviselte a szultánt. Szerencsénkre neve után odaírták a pasa címet, ami lehetővé teszi, hogy közelebbről azonosítsuk. Ugyanaz a Haszán ő, aki 1563-as pozsegai, majd esztergomi tartózkodása után 1567 körül temesvári beglerbég lett, ahonnan rossz magaviselete miatt áttették Szendrőbe,⁹⁸ s onnan került Nikápolyba.⁹⁹ Emlékezve Haszán korábbi fontos pozícióira, nem csodálkozunk azon, hogy pozsegai bégeként nominálisan 590 000 akcse¹⁰⁰ bevételig jutott. Egy 1583. május 17-én vagy június 15-én kelt fermánban úgy említik, mint akit ebben a pozícióban ért a halál. A bejegyzés egy jogi vitát tár elénk fia, Musztafa és egy keresztény asszony, Papasz-záde Karin között. Utóbbi azt

⁹³ Flügel 1384 (Mxt 571), f. 250^v–251^r. Vö. Tapu defteri 486, p. 7.

⁹⁴ Hafizović (*Požeški sandžak*, 123.) Naszúhot említi Mehmed után, forrás megadása nélkül. Én nem találtam őrá adatot.

⁹⁵ Mühimme defteri 18, p. 46, Nr. 65 (OTKA). Vö. Kazım Kürşat Yücel, *18 numaralı mühimme defteri (tahlil-metin). Yüksek lisans tezi*. İstanbul, 1996, lapszám nélkül.

⁹⁶ Mühimme defteri 18, Nr. 85 és 141.

⁹⁷ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 19.

⁹⁸ Ebben a pozícióban említik 1570 szeptemberében (Petritsch, *i. m.*, 210–211, Nr. 624.), 1571 augusztusában (*Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Ford. stb. Kovács József László. Budapest, 1986, 37.: a szöveg szerzője, Franz Ömich lelkész is tisztában volt azzal, hogy Haszán korábban temesvári kormányzó volt), 1572 januárjában (Petritsch, *i. m.*, 219–220, Nr. 654.) és 1572 májusában (Mühimme defteri 15, p. 83, Nr. 712.).

⁹⁹ Első nikápolyi adatom róla 1575. november 28-i dátumot visel, amikor 9866 akcsét kap a Szendrői szandzsákban, a „bárhon bég, legyen a birtokában” formában. Ld. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tımar ruznamçe defteri 42, nikápolyi rész, lapszámozás nélkül.

¹⁰⁰ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 19.

állította, hogy 50 000 akce kölcsönt adott az egykori *mirlivának*.¹⁰¹ Ismerve Haszán jómódját, a történet kissé furcsának hangzik, de nincs esélyünk feltárni a hátterét.

Bár az Isztambulban vezetett lista nem beszél róla, Haszán helyére Mahmudnak kellett kerülnie, akire kétszer is kitérnek: elsőként 1578. szeptember 28-án,¹⁰² majd 1579. március 15-én (azt mondva róla, hogy „levelet küldött” a központba).¹⁰³ A második időpontban viszont már nem tevékenykedhetett ott, mivel Ferhád addigi füleki béget 1578. december 9-én Pozsegára tették. Amikor erről szóló okmányát pár hónappal később kiadták, abban 399 339 akce éves bér szerepelt, míg Észak-Magyarországon még csak 349 040.¹⁰⁴

Az udvari nyilvántartás ezen a ponton megint hiányos. Máshonnan derül ki, hogy Ferhád béget Ulama bég/pasa fia, Iszkender¹⁰⁵ követte, aki a szandzsákszékhely közelében 1580. szeptember 28–29-én vívott csetepatéban távozott az élők sorából.¹⁰⁶ Amint azt Joachim von Sinzendorf isztambuli Habsburg rezidens jelentette, a szultán nagy haragra lobbant, hallván, hogy elvesztette jeles emberét, úgyhogy neki magának kellett bocsánatot kérnie a nagyvezírtől.¹⁰⁷ Az egyetlen török dokumentum, amelyet Iszkenderről találtam, azokat az „embereit” (*adamları*) sorolja fel, akik patrónusuk távoztával tímár-birtokban részesültek.¹⁰⁸ Pár héttel Iszkender végzetének beteljesedése előtt hozták létre a Boszniai vilájetet, amelynek ekkor Pozsega is része lett, de az átszervezés – úgy tűnik – nem hozott változást pillanatnyi irányítója személyében.¹⁰⁹

Jóllehet kinevezési dátuma homályban marad, igen valószínű, hogy Iszkender utódja egy Musztafa nevű bég volt. Tevékenységére egy 1581. augusztus 27-i

¹⁰¹ Mühimme defteri 49, p. 57, Nr. 203 (OTKA). Vö. Hasan Yıldız, *XLIX numaralı mühimme defteri (tahlil–metin). Yüksek lisans tezi*. İstanbul, 1996, 91–92.

¹⁰² Mühimme defteri 35, Nr. 664. (Köszönöm Sadık Müfit Bilgének ezt és a következő információt.)

¹⁰³ Mühimme defteri 37, p. 87, Nr. 997.

¹⁰⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 19.

¹⁰⁵ Falánk természetéről (*tantæ enim voracitatis eum fuisse, ideoque pinguem & obesum factum ferebant, vt integrum veruecem feruenti in furno coctum solus absumeret, & repetitis aliquot vicibus, vna die esitaret*) és nagy testéről ld. Istvánfi, *i. m.*, 557.

¹⁰⁶ Pálffy Géza, Egy szlavóniai köznemesi familia két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002) 943–944 és a 125. jegyzetben citált irodalom.

¹⁰⁷ Türkei I. Karton 42. Konv. 2. 1580. VIII–IX., 281–288; Türkei I. Karton 43. Konv. 1. 1580. X–XII. und s.d., 151–160.

¹⁰⁸ Mühimme defteri 45, p. 267, Nr. 3193.

¹⁰⁹ Hatice Oruç, 15. yüzyılda Bosna Sancağı ve idarî dağılımı. *OTAM* 18 (2005) 253/19. jegyzet. Ferhád szeptember 4-én lett beglerbég, ami nem esik túl távol a Šabanović által (*Bosanski pašaluk*, 78.) által *terminus ante quem*ként megadott és gyakran idézett szeptember 23-ától. Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 2. vonatkozó mondatait ld. İ. Metin Kunt, *Sancaktan eyalete. 1550–1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi*. (Boğaziçi Üniversitesi yayınları, 154.) İstanbul, 1978, 150.

adat vet fényt.¹¹⁰ Itt arról esik szó, hogy beküldött egy 95 fős névsort, akik számára kegyet kért, mert az illetők segédkeztek a távoli végeken található öt vár rendbehozatalában (amelyhez a kincstár nem járult hozzá anyagilag). 8 ziámet-és 37 tímár-birtokost, 20 lovast (*faris*) és 30 *gurebát* (azaz olyan egyéneket, akik még nem tartoztak a katonai rendhez) nevesített, akik munkájuk fejében méltók az uralkodó jóindulatára.¹¹¹

1584. május 12-én Musztafát¹¹² Klisszába rakták, a helyére pedig Szinán jött ugyanonnan.¹¹³ Két hónappal később, július 6-án pedig egy korábbi, valószínűleg várakozási állományban lévő klisszai előljáró (aki nem szerepel az *ümerá* regiszterben), Mehmed bukkan fel Pozsegán.¹¹⁴ Valószínűleg már ő volt a címzettje egy 1584. novemberi parancsnak, amely előírta számára – együtt Szeged és Mohács alkormányzójával –, hogy tegye meg a szükséges lépéseket, ha veszély mutatkozik a boszniai határ régióban, mivel – egyébként az ő esetében mindenképpen logikusan – ez volt a bevett gyakorlat.¹¹⁵

Korábban, Szigetváron, 590 138 akcsét élvezett, ami világos jele annak, hogy egy pályáján megfutott személlyel állunk szemben, akit több mint 25 éven át elég pontosan nyomon tudunk követni. Először 1562–1563-ban Füleken találkoztunk vele,¹¹⁶ majd az Arad-Gyulai szandzsák élén;¹¹⁷ némi szünet után – mint láttuk – Fehérvár, Pozsega, újra Fehérvár következett, aztán Iszkenderije,¹¹⁸

¹¹⁰ Mühimme defteri 45, p. 145, Nr. 1695; Kâmil Kepeci tasnifi 7504, p. 121; Kâmil Kepeci tasnifi 241, p. 105.

¹¹¹ Dátuma 1583. július 31.–augusztus 9. Ld. Kâmil Kepeci tasnifi 5000, lapszámozás nélkül.

¹¹² Adataim talán segítenek feloldani azokat a bizonytalanságokat, amelyek Hafizović leírásában megvannak. Ld. Fazileta Hafizović, Novi podaci o vakufu/legatu Benlu-age u Đakovu. *Scrinia slavonica* 14 (2014) 46–47; Uő, Lala Mustafa-paša – kliški sandžakbeg i vakif džamije u Livnu? *Prilozi za orijentalnu filologiju* 66 (2016) 99–109; Uő, *Požeški sandžak*, 45. Itt Filibeli Musztafa pasát említi pozsegai béggként, ami nagy valószínűség szerint félreértés; nekem csak a 17. században sikerült ilyen nevű tisztségviselőt találnom. Vö. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*. IV. Yayına haz. Nuri Akbayer, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman. (Tarih Vakfı Yurt yayınları, 30.) İstanbul, 1996, 1194. Az adott évben Arslánnak, Haszánnak és Bajramnak hívták az itteni bégeket.

¹¹³ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 19, 35, 8. A defter 35. lapját idézte M. Tayyib Gökbilgin, Prof. Tayyib Okić ve Bosna-Hersek tarihi, Bosna Eyaleti. In: *Tayyib Okić armağanı*. Ankara, 1978, XLI.

¹¹⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 35.

¹¹⁵ Musa Günay, *55 numaralı mühimme defteri. Yüksek lisans tezi*. Samsun, 1996, 58, Nr. 79. (Az eredetiben a 45. oldalon.)

¹¹⁶ Gisela Procházka-Eisl–Claudia Römer, *Osmanische Beamtschreiben und Privatbriefe der Zeit Süleymâns des Prächtigen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Transkriptionen und Übersetzungen*. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 357.) Wien, 2007, 122, Nr. 61.

¹¹⁷ Dávid Géza, A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei (arad-gyulai szandzsákbégek). *Történelmi Szemle* 94 (1994/1–2) 115–116.

¹¹⁸ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 4.

Delvine,¹¹⁹ Szerém,¹²⁰ Szigetvár,¹²¹ Klissza, Kösztenil (bolgár Kjusztendil), Pozsega, Szolnok,¹²² ismét Kösztenil, végül pedig Gyula 1589-ben.¹²³

1585. június 5-én a budai beglerbég utasítást kapott egy javadalommal kapcsolatos vitában. Ezt Mehmed levélben adta elő, amikor pozsegai *mirliva* volt, s benne megismételte azt a kérését, amelyet még 1581–1582-es szigetvári regnálásakor fogalmazott meg.¹²⁴ Eddigre már Pozsegát is oda kellett hagynia (amit az udvar valahogy nem vett figyelembe), mivel Mehmed pasa és vezír javaslatára 1585. május 26-án Mahmud kösztendili bég jött az ő székhelyére,¹²⁵ míg őt valószínűleg Szinán váltotta a bulgáriai városban.¹²⁶

A következő év három kinevezést hozott: először 1586. május 9-én az addigi szerémi bégre, Hüszejnre cserélték Mahmudot, majd július 27-én Musztafa érkezett Klisszából, hogy aztán Hüszejn térjen vissza Pozsegára november 2-án.¹²⁷

Az időpontok megjelölése terén nem igazán megbízható egyik oszmán krónika azt állítja, hogy Tirjáki Haszán rövid ideig Pozsegát igazgatta, valamikor 1587. augusztus 19. előtt,¹²⁸ talán inkább már március 15. tájékán.¹²⁹ A szakirodalomban felvetődött, hogy 1586. december 5–6-án, „amikor Ali pozsegai bég – állítólag mintegy 3500 lovassal és 500 gyalogossal – Ivanics várának vidékén rabolt és szerzett gazdag zsákmányt Szlavóniában, Erdődy bán, testvére, ifjabb Péter és Hallegg szlavón generális vették üldözőbe. A több napon át tartó csatározásban Budor is részt vett, méghozzá nem is akárhogyan. A kemény téli időben »kardját török vérbe mártván« az ellenségből néhányat lekaszabolt, többet pedig fogságba ejtett. Az összecsapásban maga Ali bég is elesett; fejét Erdődyék Károly főhercegnek Grácba küldték.”¹³⁰ Minthogy más forrás nem erősíti meg Ali pozsegai működését, tévedésre gyanakszom, amely kétféleképpen oldható fel. Egyrészt nem zárható ki, hogy a szandzsák alajbégjéről van szó, ezt a tiszt-

¹¹⁹ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 5.

¹²⁰ Flügel 1387 (Mxt 597), f. 263^{r-v}.

¹²¹ Dávid Géza, Török közigazgatás a városban. In: *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából*. Szerk. Bösze Sándor–Ravazdi László–Szita László. Szigetvár, 2006, 124, Nr. 7.; Maliyeden müdevver defter 15283, p. 302–306.

¹²² Tımar ruznamçe defteri 78, szolnoki rész, p. 33–34 (a lapszámozás tőlem).

¹²³ Kâmil Kepeci tasnifi 252, p. 27.

¹²⁴ Karácson Imre, *Török–magyar oklevéltár, 1533–1789*. Szerk. Thallóczy Lajos–Krcsmárik János–Szekfü Gyula. Budapest, 1914, 130, Nr. 161.

¹²⁵ Gökbilgin (*i. m.*, XLI.) tévesen adta meg a hónap nevét, amely zi'l-káde (dzsemáziü'l-evvel helyett).

¹²⁶ Kâmil Kepeci tasnifi 244, p. 191; Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 35.

¹²⁷ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 35; Klisszára ld. p. 34 (itt ugyan hiányzik a neve, de a dátum ugyanaz, ám ez elkerülte Gökbilgin figyelmét).

¹²⁸ Osman Ünlü, *Kanije müdafaası ve Cihâd-nâme-i Hasan paşa*. İstanbul, 2015, 170–171. Vö. Mahmut Ak, Tiryâki Hasan paşa. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XLI. İstanbul, 2012, 205 (feltehetőleg ugyanarra a műre támaszkodott, mint amelyet Ünlü kiadott).

¹²⁹ Dávid, Török közigazgatás a városban, 125, Nr. 12.

¹³⁰ Pálffy, *i. m.*, 945.

séget ugyanis elég sokszor tulajdonnévnek vélték a korabeliek. A másik lehetőség, hogy Ali nem pozsegai, hanem zacsasznai/cserneki (horvát Cernik) bég volt, ahogy azt egy 1586. december 6-i német nyelvű levél sejteti ugyanerről az akcióról beszélvén: „das an heut dato der Aly beeg von Zernikh (so des Ferhat Pascha aus Bossen brueder) in dj 3500 starkh, als mit 3000 pherdten vnd 500 fuessknechten (nit allain auss seinen santschakh sonder auch aus Bossen vnd Poschega versamblt) ainen vnuersehen einfall auf dise graniczen gethan.”¹³¹ Ennek a variációnak az a nehézsége, hogy a Zacsasznai szandzsákban sem ismerek erre a névre hallgató fő tisztségviselőt ebből az időszakból.

Itt újabb lyuk „tátong”, legalábbis nem tudom pontosan, hogy mikor kezdte meg Ferhád bég a maga pozsegai ténykedését, s volt-e ott előtte még valaki. Nem kétséges viszont, hogy a számára kimért tartam 1589. december 15-én lejárt, s Pécsre küldték.¹³² Posztját Halil vehette át, aki egyébként három héttel korábban még éppen Pécsset kapta.¹³³ Az új döntés sem volt hosszan érvényben, minthogy 1590. január 14-én újra Ferhádöt látjuk Pozsegán.¹³⁴ Ezúttal sem maradhatott azonban itt sokáig, hiszen 1590. szeptember végén korábbi, 1591. július elején pedig elhunyt itteni bégeként említik.¹³⁵

Egyetlen árva referenciám van Ali bégre, mégpedig egy általa kezdeményezett tímár-ügylettel összefüggésben, amelyet 1592. november 30-án regisztráltak.¹³⁶ Bécsben őrzött dokumentumok tudnak Ramazán bégről, aki 1593. június 3. körül érkezett Pozsegára, és a sziszeki csatában vesztette életét június 22-én.¹³⁷ Végül Bahtijár neve bukkan fel 1594–1595-ből fennmaradt fermánokban, midőn itteni *mirlivaként* javaslatot tett vitézséget tanúsítók jutalmazására.¹³⁸

Némileg meglepő, hogy a 16. század végéig nem tudok újabb alkormányzót felmutatni, de az is könnyen előfordulhat, hogy én voltam figyelmetlen, amikor a vonatkozó anyagokat vallattam. A krónikák is hallgatnak ekkor a pozsegai bégekről. Konkrét hivatkozás hiányában azt meg nehéz eldönteni, hogy meny-

¹³¹ Radoslav Lopašić, Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu. *Starine* 19 (1887) 52/1. jegyzet.

¹³² Kâmil Kepeci tasnifi 252, p. 166. Vö. Dávid Géza, Mohács–Pécs 16. századi bégei. In: *Pécs a török korban*. Szerk. Szakály Ferenc (és Vonyó József). (Tanulmányok Pécs Történetéből, 7.) Pécs, 1999, 81, 84.

¹³³ Kâmil Kepeci tasnifi 252, p. 145.

¹³⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 252, p. 191.

¹³⁵ Maliyeden müdevver defter 15567, p. 89, 162.

¹³⁶ Kâmil Kepeci tasnifi 253, p. 4.

¹³⁷ Leopold Toifl, Das Jahr 1593 als Vorspiel des Dreizehnjährigen Türkenkrieges. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 100 (2009) 146 (Rachmatinként elírva), 149 (a szerző nem kommentálja az eltérő névalakokat). *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. I/3, 25–34. könyv, 35–38. könyv (vázlat)*. Budapest, 2009, 119–120.

¹³⁸ Maliyeden müdevver defter 15567, p. 176, 195.

nyire megbízhatók Hafizović utalásai 1597-ben Ibrahimra, illetve 1598-ban Haszánra.¹³⁹

Bár másutt már kitértem rá, itt is meg kell említenünk, hogy Pozsega rövid ideig a Szigetvári vilájethez tartozott, annak 1595. júliusi (vagy kissé korábbi) létrehozásától egészen a megszűnéséig.¹⁴⁰ A másik változást Kanizsa elfoglalása hozta 1600-ban, amikor három alkormányzóság, a Pécsi, a Pozsegai és a Szigetvári lett az új tartomány része.¹⁴¹

A szóban forgó közigazgatási egység területének a nagysága a természetes változások, el- és visszafoglalások mellett esetenként adminisztratív okok miatt is átalakult. 1580 januárjában például – legalábbis az írnokok szerint – innen hasították ki a Kirkai (horvát Krka) szandzsákot. Bár az információnak ez a része tévedésen alapult, talán nem fölösleges megemlíteni.¹⁴² Az Orahovicei szandzsák viszont egyértelműen Pozsegából sarjadt ki. Egy bizonyos Alit helyeztek az élére 1584. sában 20-án, azzal a feltétellel, hogy virágoztassa fel az alá tartozó régiót. Igyekezete fejében csupán 200 000 akcsét kapott, azt is „becslés szerint”,¹⁴³ azaz nem lehetett egészen biztos benne, hogy sikerül is ennyit behajtania. Minthogy ő az egyetlen alkormányzó a szóban forgó fejléc alatt, a szandzsák további sorsáról pár évig sem innen, sem máshonnan nincs újabb adatunk. 1591-ben merül fel ismét a neve: Pezzen isztambuli értesülése szerint április 26-án a pozsegai bégséget kettéosztották, a mostani bég kapta a kisebb részt, a nagyobbat Charay (Kara?) Ali, aki korábban már volt pozsegai bég; ez esik a határ felé, székhelye Occrowiza (Orahovica).¹⁴⁴ Sajnos a személyek azonosítása nehézségekbe ütközik, de ez a tényen nem változtat.

Következtetések

1538 és 1598 között 43 (és két bizonytalan) béget lehetett azonosítani a Pozsegai szandzsákban. Ez arra vall, hogy a közigazgatás főemberét igencsak gyakran változtatták. 1538 januárja és 1590 szeptembere között mintegy 540 hónap során 40 *mirlivát* őriztek meg számunkra a dokumentumok, míg hozzá-

¹³⁹ Hafizović, *Požeški sandžak*, 123.

¹⁴⁰ Géza Dávid, *Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary*. In: *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*. Ed. by Colin Heywood–Colin Imber. Istanbul, 1994, 39.

¹⁴¹ Vö. Nenad Močanin, *Verwaltungsgeschichte Mittelslawoniens als Bestandteil des eyâlets Kanizsa*. *Zalai Múzeum* 4 (1992) 73–75; Dávid, *Ottoman Administrative Strategies*, 41–42.

¹⁴² Erre a kérdésre ld. Géza Dávid, *The Formation of the sancak of Kırka (Krka) and its First begs*. In: *Ottomans – Crimea – Jochids. Studies in Honour of Mária Ivanics*. Ed. by István Zimonyi. Szeged, 2020, 81–84.

¹⁴³ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 35; Gökbilgin, *i. m.*, XLI.

¹⁴⁴ Andreas Birken (*Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B, 13.) Wiesbaden, 1976, 46) csak Ajn Ali évekkel későbbi felsorolásából idézi.

vetőlegesen 90 hónapról részlegesek vagy teljesen hiányoznak az információk. Ez azt jelenti, hogy a 16. században egy bég átlagosan 13,5 hónapot működött Pozsegán, ami rövidebb tartam, mint a hódoltság egyéb régióiban. Más kérdés, hogy néhány érintettet egynél többször neveztek ki ide. Bár alkalmanként nem könnyű megállapítani, hogy az azonos nevek mögött hány személy rejlik, más-kor egyértelműek a megfelelések. Alapvető lenne tudni, hogy a négy Báli egy vagy két ember-e, mivel ők együttesen 111 hónapig „uralták” Pozsegát, s ha ugyanarról a valakiről lenne szó, ő vinné el a pálmát kollégái között. Ellenkező esetben Arszlán járna az élen, hiszen 45 hónappal ő mondhatná magáénak a leghosszabb megszakítás nélküli tartamot, mégpedig a szandzsák létrehozatalakor. Ha ehhez hozzávesszük követője, Murád 39 hónapját, hét évet nyerünk, ami bizonyos mértékig meghatározó volt az új közigazgatási egység kialakítása szempontjából. Másfelől több mint 20 fő csak egy évnél rövidebb ideig maradhatott itt; figyelemre méltó, hogy 1578 után senki sem ült Pozsegán egy esztendőn át. Lala Hüszejn élvezte legrövidebben a szultán kegyét, csupán három napos, nyilván szimbolikus kinevezéssel. De azoknál is kétségbe vonhatjuk az effektív ténykedést, akiknek három hónapon belül búcsúzniuk kellett magas pozíciójuktól. Néhány személy eleve helyi potentát volt, vagy azzá lett. Megfigyelhető, hogy a Jahjapasa-család és a keletről jött főnökök elég erőteljesen voltak képviselve, főleg az első időkben. Később a társadalmi háttér nem mindig világos, de az, hogy a pozsegai bégek gyakran részesültek szép bérezésben, világosan mutatja, hogy a szandzsáknak fontos szerepe volt a térségben. Tizenhét esetben ismerjük a *mirlivák* birtokainak az összetételét vagy legalább teljes nagyságát: közülük hárman elvileg 6–700 000, négyen 5–600 000, hárman 4–500 000, öten 3–400 000 akcse fölött diszponálhattak évente, és csupán kettőnek kellett beérnie 2–300 000 akcséval. (Mint láttuk, párszor ugyanazokról a vezetőkről van szó.) Jelentős változás regisztrálható a főtisztviselőknek kiosztott jövedelemforrások helyét tekintve: az elején szinte az összes pénz a szandzsákon kívülről származott, ami aztán pont az ellenkezőjébe fordult: sikerült mindent helyben kiadni (kivéve a „bárhon bég” elemet, ha volt ilyen). Volt, akinek pillanatnyi helyzete függvényében vagy más okok miatt 7 (1574-ben), 10 (1572-ben), 16 (1570-ben) vagy 25 (1552-ben) *náhi*jében volt kisebb-nagyobb érdekeltsége. A pozsegai alkormányzók általában Ruméliában, majd Boszniában is (itt Klissza játszott különleges szerepet mind az onnan érkező, mind az oda menő főemberek szempontjából) jutottak új megbízatáshoz: az ismert 26 példából csupán két fő szolgált korábban a birodalom távoli szögletében, illetve egyetlen valaki az udvarban. Ez talán azzal magyarázható, hogy a régió végvidéknek számított, ahol tapasztalat, tehetség és helyismeret nagyobb jelentőséggel bírt, mint a belső területeken, ahol egy kezdő is zökkenőmentesen végezhetette feladatait.

FÜGGELÉK

1.

Pozsega szandzsákbégjei a 16. században

Neve	Szolgáltatának			Előző szolgálati helye	Jövedelme (akcse)
	kezdetre	vége	tartama		
Arszlán	1538 eleje?	1541. szeptember 15.	45 hónap?	?	210 114
Murád	1541. szeptember 15.	1544 vége, 1545 eleje?	39 hónap?	Klissza	345 000
Báli	1545. január 22.	1547. március 25.	26 hónap	Vidin	300 000
Ulama	1547. március 25.	1548. március 20.	12 hónap	Boszma	500 000
Mehmed Hán	1549. december 10.	1550. január 11.	1 hónap	?	700 000
Jahja	1550. január 11.	1550. május 19.	4 hónap	?	?
Ahmed	1550. május 19.	1550. szeptember 14.	4 hónap	Egyiptom	300 000
Ulama másodsor	1550. szeptember 14.	1551. október 10.	13 hónap	Karamán	600 000
Mehmed Hán másodsor	1551. október 10.	1552. március 4. körül	6 hónap	Izornik	700 000
Ulama harmadszor	1552. március 4. körül	1552. december 18–27. előtt	9 hónap	Székesfehérvár	?
Báli másodsor	1552. december 18–27. előtt	1556. április 14.	40 hónap	Vidin	482 630

Neve	Szolgáltatának			Előző szolgálati helye	Jövedelme (akcse)
	kezdetre	vége	tartama		
Bajram	1556. április 14.	1558. január körül	20 hónap?	Agriboz	?
Halil	1558. január körül	1559. március 25. előtt	15 hónap	?	?
Veli	1559. április 14. előtt	1559. július 17. körül	4 hónap	Székesfehérvár?	?
Hüszejn	1559. július 17. körül	1559. augusztus 3. körül	1 hónapnál kevesebb	Szendrő	?
Báli harmadszor?	1559. augusztus 3. körül	1560. szeptember 12. körül	13 hónap?	?	?
Hüszejn	1560. szeptember 12. körül	1560. szeptember 15.	3 nap	?	?
Lala Musztafa	1560. szeptember 15.	1560. október 18.	1 hónap	Isztambul	?
Arszlán másodsor	1560. október 18.	1563. április 4. előtt	29 hónap	Mohács–Pécs	?
Haszán	1563. április 4. előtt	1563. október 18.	7 hónap?	Fülek	?
Bajram másodsor	1563. október 18.	1564. július 8.	9 hónap	Szerém	?
Naszúh	1564. július 8.?	1566. december 10.	28 hónap	?	?
Báli negyedszer?	1566. december 10.	1569. július 27.	32 hónap	Szerém	560 000
Ali	1569. július 27.	1571. május 12–13.	21 hónap	Vidim	442 606
Mehmed	1571. május 12–13.	1572. július 9.	14 hónap	Székesfehérvár	463 250

Neve	Szolgálatának			Előző szolgálati helye	Jövedelme (akcse)
	kezdete	vége	tartama		
Hizir	1572. július 9.	1574. február 6.	19 hónap	Zacsaszna	353 610
Szinán	1574. február 6.	1576. január 29.	24 hónap	Szekszárd	298 700
Haszán másodsor	1576. január 29.	1578. szeptember 29. előtt	?	Nikápoly	590 000
Mahmud	1578. szeptember 29. előtt	1578. december 9.	?	?	?
Ferhád	1578. december 9.	?	11 hónap?	Fülek	399 339
Iszkender	?	1580. szeptember 28–29.	11 hónap?	?	?
Musztafa	?	1584. május 12.	?	?	?
Szinán	1584. május 12.	1584. július 6.	2 hónap	Klissza	?
Mehmed másodsor	1584. július 6.	1585. május 26.	11 hónap	Klissza	590 138
Mahmud	1585. május 26.	1586. május 9.	11 hónap	Kösztendil	?
Hüszejn	1586. május 9.	1586. július 27.	3 hónap	Szerém	?
Musztafa másodsor	1586. július 27.	1586. november 2.	3 hónap	Klissza	?
Hüszejn másodsor	1586. november 2.	1587. március?	4 hónap?	Klissza	?
Tirjáki Haszán	1587. március?	1587. szeptember?	6 hónap?	Szigetvár	?

Neve	Szolgáltatának			Előző szolgálati helye	Jövedelme (akcese)
	kezdetje	vége	tartama		
Ferhád másodszor	?	1589. december 15.	?	?	?
Halil	1589. december 15.	1590. január 14. körül	1 hónap	Pécs	?
Ferhád harmadszor	1590. január 14. körül	1590. szeptember vége előtt	9 hónap?	?	?
Ali	?	aktív 1592. november 30. előtt	?	?	?
Bahtijár	?	aktív 1594 előtt	?	?	?
Ibrahim?	?	1597	?	?	?
Haszán?	?	1598	?	?	?

2.

Pozsega szandzsákbégjei a 17. században

Minthogy gyűjtésemben viszonylag sok 17. századi pozsegai vezető is megtalálható, rövid listában az ő nevüket is ideiktatom. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a *liva* többször elvesztette valódi közigazgatási központ mivoltát, minthogy „abrákpenz”-ként, *arpalikként* (*arpalik*) adták oda tartományi kormányzóknak, ami a korszakban másutt is gyakran megtörtént. A feltüntetett dátumok esetenként napra pontosak, máskor hozzávetőlegesek vagy *terminus ante quem* jelölnek.

Musztafa pasa, korábbi kanizsai beglerbég: 1602. áprilisa előtt. Tımar ruznamçe defteri 259, p. 561; a szandzsákot beglerbégség formájában birtokolja: 1603. április második fele. *Osmanlı tarihine âid belgeler: telhisler (1597–1607)*. Haz. Cengiz Orhonlu. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1511.) İstanbul, 1970, 56, Nr. 65; 58–59, Nr. 68; 61, Nr. 71.

Mehmed, korábbi boszniai beglerbég: 1603. július. Kâmil Kepeci tasnifi 149, f. 18^r.

Haszân, 1604. február. Kâmil Kepeci tasnifi 149, f. 63^r.

Hizir, az elhunyt (= Lala Mehmed pasa, nagyvezír, 1595?) kapidzsibasija/kapuóre (*kapıcıbaşı*): 1605. október eleje. *Tarih-i Pecsevi*. II. Hely és év nélkül, 307.

Mehmed, 1612. Türkei I. Karton 94. Konv. 2. 1612. V–VII., 177 („Posseski Mehmed Begh” datálatlan horvát nyelvű levele).

Núri, 1616–1622?. Nenad Močanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526–1690*. (The Ottoman Empire and its Heritage, 35.) Leiden–Boston, 2006, 135. Az adat helyességét nem tudtam ellenőrizni. Az időtartam szokatlanul hosszúnak tűnik, s 1617-ből más valakire van adatunk (ld. a következő előljárónál).¹

Ibrahim, 1617. június. Tımar ruznamçe defteri 377, p. 22; 1618. június. Kâmil Kepeci tasnifi 71, p. 645.

Haszân (vagy Hüszejn?) **pasa**, 1631. október 27.–november 24. dátumú parancs alapján *arpalikként* bírja. Kâmil Kepeci tasnifi 266, f. 16^r.

Musztafa pasa, korábbi boszniai beglerbég: 1633. június 26-tól *arpalikként* bírja; megerősítve 1635. március 24-én. Kâmil Kepeci tasnifi 266, f. 16^r.

Mehmed pasa, korábbi ...-i (üresen hagyva) beglerbég: *arpalikként* bírja: 1636. január 20–29. Kâmil Kepeci tasnifi 266, f. 16^r.

Szarhos Ibrahim pasa, korábbi boszniai beglerbég: 1637. január 3. Kâmil Kepeci tasnifi 266, f. 16^r.

Musztafa pasa, aki korábban Karahiszár-i Sarkít *arpalikként* bírta: 1640. december 18. Kâmil Kepeci tasnifi 266, f. 16^r.

Mehmed, Szilahtár pasa testvére, Jeruzsálem (Kudsz-i Serif) korábbi szandzsákbégje: 1640. december 24. (?). Azért nevezték ki, mert Musztafa (ld. az előző vezetőt) nem fogadta el Pozsegát. Kâmil Kepeci tasnifi 266, f. 16^r.

Rizván pasa, korábbi egri beglerbég: *arpalikként* bírja: 1641. december 21. Kâmil Kepeci tasnifi 266, f. 16^r; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A-RSK-d 1512, p. 38.

Haszân pasa, korábbi temesvári beglerbég: 1643. július 28. A-RSK-d 1512, p. 38.

¹ Močanin (*Town and Country*, 136.) egy bizonyos Kulaksziz Ali bégről/pasáról is megemlékezik, időpont feltüntetése nélkül.

- Diláver pasa**, várakozási állományban (*mazul*) a Klisszai szandzsákból: 1644. január 24. A-RSK-d 1512, p. 38.
- Iszmail**, korábbi bas kapidzsibasi/főkapuőr (*baş kapıcıbaşı*): 1644. július 4. A-RSK-d 1512, p. 38.
- Hüszejn pasa**, aki korábban a Hercegovinai szandzsákot (törökül Herszek) *arpalikként* bírta: 1644. augusztus 8. A-RSK-d 1512, p. 38.
- Turahánogli Musztafa**, várakozási állományban (*mazul*) a Köszvendili szandzsákból: 1645. október 19; megerősítve: 1646. január 7. A-RSK-d 1512, p. 38.
- Memi** (vagy Muhji), várakozási állományban (*mazul*) az Aladzsahiszári (szerb Krusevac) szandzsákból: 1646. április 4. A-RSK-d 1512, p. 38.
- Davudpasazáde Musztafa**, 1646. szeptember 25; megerősítve: 1647. július 4–13. A-RSK-d 1512, p. 38.
- Haszán**, korábbi *bosztandzsibasi* (*bostancıbaşı*): 1647. október 4. Kanizsai pasa címet (*paye*) kapott: 1647. október 16. A-RSK-d 1512, p. 38.
- Musztafa**, korábbi ...-i (nem tudom elolvasni/azonosítani) szandzsákbég: 1650. október 8. A-RSK-d 1522, p. 32. (OTKA); megerősítve: 1651. július 12. A-RSK-d 1522 p. 111. (OTKA)
- Bektas**, újból. Elődje, Musztafa közvetítésével erősítették meg. Ez utal arra, hogy már korábban is szolgált Pozsegán: 1651. július 20. A-RSK-d 1522, p. 114.
- Mehmed**, az udvari *müteferrikák* közül: 1651. november 8. A-RSK-d 1524, p. 80. (OTKA)
- Ali**, pozsegai alajbég, a ziámet-birtokosok közül: 1652. július 17. A-RSK-d, 1526, p. 22. (OTKA)
- Ibrahim pasa**, 1653. június 16. A-RSK-d, 1526, p. 180.
- Muharrem**, korábbi pozsegai bég megkapja Székesfehérvárt: 1654. október 23. A-RSK-d, 1526, p. 262.
- Muszli**, Buda (nyilván az ottani beglerbég) közvetítésével erősítették meg: 1654. július 11. A-RSK-d, 1526, p. 312. (Kinevezésére nem találtam utalást, a megelőző ilyen bejegyzés a fentebb említett Ibrahim pasára vonatkozik.)
- Mehmed**, feltehetőleg egy korábbi pozsegai bég: 1655. június 8. A-RSK-d 1529, p. 52. (OTKA)
- Haszán pasa**, korábbi kanizsai beglerbég: *arpalikként* bírja: 1655. október 3. A-RSK-d 1529, p. 119. (OTKA)
- Ak Jaka Musztafa**, a szipáhik közül: 1656. június 23. A-RSK-d 1529, p. 265. (OTKA)
- Musztafa**, korábbi kapidzsilar kethüdaszi (*kapıcılar kethüdası*): 1656. október 6. A-RSK-d 1531, p. 2. (OTKA)
- Ibrahim pasa**, 1660. április 17. előtt. Kâmil Kepeci tasnifi 434, p. 12.
- Ibrahim pasa**, korábbi egri beglerbég: 1660. szeptember 26. *arpalikként* bírja. Kâmil Kepeci tasnifi 434, p. 12.
- Musztafa pasa, vezír**, aktív 1660. július. Fekete Lajos, *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában*. Szerk. Dávid Géza. (Budapest Oriental Reprints, A/6.) Budapest, 1993, 223, Nr. 20.
- Haszán pasa**, *arpalikként* bírja: 1663. június. Fekete, *i. m.*, 237, Nr. 73.

- Bekir (?)**, pozsegai *mutaszarrif* (*mutasarrif*): aktív 1663. július. Fekete, *i. m.*, 242, Nr. 91.
- Kaplan Musztafa (?) pasa, vezír**, aktív 1664. február. Fekete, *i. m.*, 260, Nr. 149, 150.
- Findik Musztafa pasa**, 1684. Szilahdár Findiklili Mehmed Aga, *Szilahdár tárihi*. II. İstanbul, 1928, 183.
- Oszmán pasa**, 1684. „1684 elején rosszul teljesített a Buda elleni akciók kivédésében, ezért lefokozták a pozsegai szandzsákbég egyszerű rangjára.” Colin Heywood, *Bosnia Under Ottoman Rule, 1463–1800*. In: *The Muslims of Bosnia-Herzegovina. Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*. Ed. by Mark Pinson. Cambridge (MA), 1994, 38. Nagyjából 1685 májusában Egerbe ment. Szilahdár, *i. m.*, II. 199.
- Oszmánpasaogli Ahmed pasa, vezír**, nagyjából 1685. májustól 1685. november 27-ig. Szilahdár, *i. m.* II. 199; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat 174, f. 41^r.
- Findik Musztafa pasa**, 1686. december 17-ig, amikor Kanizsára kerül. Szilahdár, *i. m.* II. 261.
- Ibrahim pasa**, 1687. Asmir Hasičić, *Slavonija u sastavu osmanskog carstva (Diplomski rad)*. Sarajevo, 2004, 37. (Az információ forrása: Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Zagreb, 1998, 259.)
- Jeni Zaim**, 1691. Močanin, *Town and Country*, 136: „talán az utolsó szandzsákbég”. Nem tudtam ellenőrizni az adatot. A név szokatlanul hangzik.

The *sancakbegis* of Pozsega in the sixteenth century – with an outlook to the seventeenth century

Géza DÁVID

Little attention has been paid so far to the district governors of Pozsega. Using mainly Ottoman archival documents an almost complete list of *sancakbegis* appointed there until 1590 can be assembled. The length of their service, the place they came from and were transferred to, their annual income, and occasionally their family background are often detectable.

Appendix 2 contains a less systematic list of district governors in the administrative unit in question in the seventeenth century.

